

УДК 340.111

Погорелов Є.В.

ПРАВО ЯК СИСТЕМА (ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті досліджується загальнотеоретичні та загальнометодологічні питання дослідження проблеми системних характеристик та структурних особливостей права.

Ключові слова: система права, структура права, структура об'єкта, галузь права, підгалузь права.

Як питання про зміст і форму права, так і питання про його структуру є однією з центральних проблем юридичної науки і практики, розробка котрих безпосередньо пов'язана з удосконалюванням діючого законодавства суб'єктами кодифікаційної діяльності (з метою поліпшення його якості та підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин), адже як зазначає П.М. Рабінович: "система права - об'єктивна основа систематизації законодавства" [1, с.79-82].

Проблемна ситуація, у котрій знаходяться дослідники системних характеристик, структурних особливостей права [2, с.62-66], багато в чому обумовлена існуванням різних підходів щодо розуміння категорії «структура». Багато в чому саме ця обставина істотно впливає на зміст та рівень теоретичної розробки проблеми структури права, є чинником спорів про природу цієї структури, її типи, елементи, розвиток тощо (С.С. Алексеев, Д.А. Керімов, П.М. Рабінович, П.Б. Євграфов та інші).

Треба підкреслити, що огляд літератури показує: відносно давно є сталою позиція, згідно якої категорія структури займає самостійне місце у системі гносеологічних категорій. У пізнавальному процесі її методологічна функція полягає у розкритті закономірностей побудови об'єктів, що є складними системами, саме вона акцентує увагу на зв'язках та відносинах між їх елементами, а також на зв'язках та взаємодії з іншими явищами [3, с.166-168; 4].

Структура будь-якого досліджуемого явища, як відомо, приховує причини сталості та постійності даного явища відносно змін, процесів, взаємодій, що відбуваються навколо нього. І саме така характеристика структури у правознавстві є домінуючою, оскільки вона як би адекватно відбиває особливості самого права, його відносну стабільність.

Структура об'єкта, і такого об'єкта як право, також не є незмінливою, консервативною. Усі сторони і якості об'єкта розвиваються, адже і структура об'єкта має внутрішні та зовнішні джерела розвитку. У зв'язку з чим, не випадково серед підходів до визначення поняття джерела права, є такий, згідно котрого джерело права розуміється як сила котра його творить [5, с.9]. «Творить» не тільки значить «утворює», але й змінює, розвиває, поновлює.

Перед тим, як казати про зв'язки та відносини елементів, утворюючих право як відносно самостійну систему, а також їх композиції, єдність тощо, необхідно визна-

чити ці елементи: у якості вихідних мінімальних компонентів права, а також його підсистеми, частини, ієрархічні рівні. Тобто насамперед треба з'ясувати, що таке право як соціальна реальність. Адже «коли є питання з чого складається певне явище, то треба, щоб вказати щось інше, сполучення котрого утворює це явище».

В юридичній літературі давно вже [6, с.21-28] основним і по суті єдиним компонентом права визначаються норми права. Саме вони і є, власно кажучи, об'єктом кодифікаційної діяльності як «інструмента» правової реформи. Не випадково Ющик О.І. пише, що ключова ланка правової реформи, зокрема державного управління, «є юридична норма» [7, с.8]. Взагалі юриспруденція особливу увагу акцентує на нормативності права, оскільки саме у ній міститься об'єктивна якість права як вираженої у законі міри соціальної свободи, регулятора суспільних відносин, засобу їх охорони та захисту.

Слід підкреслити, що одночасно нормативність права є і його кількісним показником, у котрому розкривається склад права як системи юридичних норм. У цьому зв'язку С.Н. Братусь - дравильно вказує, що «коли виходити з того, що право - це система норм, котрі вказують на належну і можливу поведінку тих, кого ці правила стосуються, і якщо норма - це масштаб певної поведінки, то зрозуміло, що суть права у його нормативності» [8, с.43].

Таке розуміння права має великий потенціал у плані практичного виконання робіт стосовно удосконалювання діючого законодавства, його

систематизації та кодифікації, а також і для реалізації правових норм [9, с.29]. Але у той же час, його істотним недоліком є повна підлеглість права державі, її органам, державній політиці, або, інакше кажучи, - одержавлення права. А це не збігається з концепцією і проголошенням

України як правової держави (ст. 1 Конституції України). Таким чином, кажучи про право як певну систему загальнообов'язкових норм, необхідно у той же час ставити у залежність від нього державу, інших суб'єктів політичної системи суспільства.

Від природи правових норм безпосередньо залежить уся існуюча і виникаюча між ними сітка зв'язків та відносин, порядок (композиція) розташування їх у цілісності права. Ними, як «первинними» компонентами права генерується характер, тип та роль його єдиної структури.

Основу структури права утворює діалектика змісту та форми, в котрих право об'єктивується як інституційне соціальне явище, юридично цілісна нормативна система. У свою чергу це обумовлює наявність у праві двох взаємопов'язаних аспектів структури: 1) структури змісту права та 2) структури форми даного змісту, відносна самостійність котрих нерідко настільки перебільшується в літературі, що обидва вказані аспекти структури права уявляються як різні утворення, а не як сторони одного й того ж цілого - права.

Із визначальної ролі змісту права витікає, що його структура також є визначальною, первинною щодо структури форми, котра хоч і має відносну автономність, але усе ж виступає як похідна структура права.

В загальній структурі права самостійне місце займають принципи права. Але, як вихідні її елементи, принципи знаходяться лише у нормативних підсистемах і

істотно відрізняються від норм (вони не є «клітинкою» права у звичайному розумінні цього терміну). У даному відношенні принципи - це вихідні основоположні начала права, котрі об'єднують усі його норми в єдину соціально-політичну і юридичну цілісність.

Поряд з цим, декілька інакше загальну структуру права розглядає Л.С. Явич. Він вважає, що право являє собою діалектичну єдність об'єктивного і суб'єктивного права. І до елементів вказаної структури відносить: а) систему

загальних і б) систему персоніфікованих масштабів поведінки [10, с.81-85]. Але, на наш погляд, було б точніше в суб'єктивних правах, а також у кореспондуючих ним юридичних обов'язках фіксувати не елементи структури права взагалі, а елементи соціального змісту, що виражають міру соціальної свободи, зв'язки та взаємовідносини між різними суб'єктами права, регулюєними ним суспільними відносинами. Крім того, головне усе ж в тому, що існуючі між правовими нормами та суб'єктивними правами відмінності у властивостях, структурі, задачах і цілях, порядки та джерела формування унеможливають їх розташування в одному структурному ряді.

Право, його система норм та принципів встановлюють гарантовані та охоронювані державою права і свободи людини і громадянина, забезпечують своїми засобами їх здійснення та розвиток.

Суб'єктивні права і обов'язки визначаються нормами об'єктивного права, є безпосереднім виразом його сутності, змісту та соціального призначення. У цьому плані права і обов'язки органічно входять до об'єктивного права, визначаються у цього нормативності, загальнообов'язковості установлюваних ними однакових масштабів поведінки, стабільності і динамізмі. Лише у іншій площині, тобто в рамках проблеми суб'єктивних прав, їх система є проявом єдності з об'єктивним правом [11, с.80-87].

Структура права як структура системи не обмежується констатуванням його первинних елементів - вихідних одиниць: правових норм і принципів. Це тільки складає передумову, початок виявлення у ньому підсистем, рівнів, композиції. І тут одним з найефективніших пізнавальних засобів є системно-структурний аналіз права. У цьому контексті мабуть доцільно звернути увагу на те, що сам по собі системний (структурний) метод як метод загальнонауковий [12, с.159] щодо дослідження тих чи інших об'єктів не дає рішення поставленої задачі безпосередньо, він є порядком постановки питання по-новому [13, с.43; 14, с.15].

З'ясування змісту тих чи інших понять системного підходу пов'язане з визначенням їх місця та ролі у системі філософських категорій. Найбільші складності виникають при характеристиці насамперед усього ряду «сміжних»

понять теорії системного методу, котрі знаходяться в одному категоріальному ряду філософських понять, або органічно споріднені з ним, конкретизують її. До них, зокрема, належать поняття «ціле», «система», «елемент і структура», «зв'язок і відношення» тощо. З цього приводу давно вже сформульовані наступні положення: усяке «ціле» є у той же час «система», але не будь-яка «система» - «ціле» [15, с.7; 16, с.99]. «Система» завжди є певне «ціле», і, навпаки, не будь-яке, а тільки «системне ціле» може бути визнано «системою» [17, с.4-6]. Явище-система включає в

себе ціле (цілісність), два аспекти - цілісний і елементарний (системний), котрий так взаємопов'язані між собою, що певна інтерпретація одного з них веде до відповідного тлумачення іншого.

Вищевказані положення сприяють з'ясуванню у якому зв'язку найчастіше використовується вираз «цілісна система», маюча значення «сукупності компонентів, взаємодія котрих породжує нові (інтегративні) якості не притаманні їй утворюючим» [18, с.8].

Маємо думку, що викладені характеристики категорій цілого і системи необхідно урахувати при розгляданні питань теорії права як соціального явища, котре історично розвивається, проходить певні етапи становлення як цілісної системи, яку воно досягає за умов достатньо розвинутої економічної, соціально-політичної системи суспільства, високого рівня його культури.

Сьогодення України таке, що відбувається практична побудова нових суспільних відносин у сфері економіки, політики, культури, екології тощо. І тому право не є ще тим утворенням, котре по всім показчикам можна було б характеризувати у якості цілісної системи. Мова може йти лише про модель, модель виміру якості права як цілісної системи, модель, котра відбиває дійсно об'єктивні закономірності правового розвитку суспільства і держави, або інакше кажучи - державно-правові закономірності [19, с. 158].

Саме у плані такої моделі «право - цілісна система» доцільно проаналізувати деякі теоретичні аспекти даної категорії.

Із існуючих в реальності типів цілісностей (систем) право може бути віднесено до специфічних соціальних явищ у котрих одночасно втілюються ознаки, властиві органічним і організованим (штучним) утворенням (С.С. Алексеев).

Така особливість права як системи обумовлена тим, що воно є виразом закономірностей і об'єктивних потреб суспільства (тобто органічної системи), але не тільки формується і розвивається у повній відповідності з економічними і соціально-політичними підвалинами останнього, але й у якості основи функціонування держави і регулятора суспільних відносин є об'єктивно необхідним компонентом суспільства [20, с.41].

Головний чинник, котрий виключає право з типу органічних систем, - те, що право не має саморозвитку, а складаючи його системи норм і принципів певним чином виділені у автономні функціональні одиниці (як, наприклад, галузі права), котрі сприймаються як окремі різновиди права (зокрема, конституційне, адміністративне, цивільне, трудове, кримінальне, сімейне тощо).

Поряд з цим, при усіх показниках моделі права як цілісної системи його вольова сторона, детермінованість соціальною середою, на котру воно здійснює обратний активний вплив, сприяючі прогресивному розвитку, прогресивному розвитку, формуванню нових взаємовідносин у суспільстві, є підставою для усіх інших характеристик права. В тому числі і висновку, що право - адаптивно-адаптуюча соціально-етична система, котра входить у суб'єктивний фактор суспільного розвитку.

По суті, саме ці обставини обумовлюють складний та суперечливий характер природи права, його структури, котра втілює єдність об'єктивного і суб'єктивного, змісту і форми, інтегративні та диференційні властивості, стабільність і динамізм у

взаємодіях з іншими соціальними системами, економічними, політичними явищами, державою. Звідси, на наш погляд, структура права охоплює не тільки єдність складу елементів, їх зв'язки між собою і з системою (правом) в цілому, але також і функціональний аспект права, котрий виражає його призначення як основи державного життя, засобу регулювання, охорони, захисту суспільних відносин.

Таким чином, у структурі права реально обособлюються дві основні взаємопов'язані субстанційно-функціональні підсистеми: 1) регулятивна і 2)

охоронна [21], у котрих розкривається генезис, внутрішня організація і побудова права, його ділення на матеріальне і процесуальне право, ділення останніх на галузі, інститути та інші підрозділи (правові підсистеми), як відповідні рівні структури права.

Вказані підсистеми структури права відбивають об'єктивну упорядкованість, композицію правових норм у залежності від виконання ними функцій регулювання, захисту, охорони суспільних відносин. Емпірично це неважко бачити в праві, і це загальновідомий факт, віддзеркалений у юридичній літературі: класифікація норм права у правознавстві відбиває об'єктивність структури права. Але таке схематичне бачення структури права не містить ще повного уявлення щодо його елементів, їх зв'язки і взаємодії як одного з одним, так і з цілим (системою або її частиною), у склад котрого вони входять.

Виражаючи компоненти цілісної системи (явища, об'єкти), в тому числі компоненти права, поняттями частини і елемента, у дослідженнях ці категорії нерідко розглядаються як тотожні (наприклад, пишуть, що частини - це елементи, взаємодія котрих утворює цілісну систему. Між тим, як зауважив І.І. Степанов, частини - це перш за все компоненти, котрі мають чіткі кількісні межі і співвідносяться з цілим, тоді як елементу притаманна якісна визначеність як вихідному відносно неподільного і істотного компонента цілого. Частина може і не мати таких ознак [22, с.76-77].

Разом з тим, при розгляданні відповідних питань стосовно цілісності права, усе ж нелегко визначити, що слід рахувати елементом, а що частиною. Досліджуючи їх, Д.А.Керімов визнав розмежування частини і елемента у праві існуючим у мисленні, тому що у дійсності вони, на його думку «сливаються удваиваясь лишь при их понятийном анализе» [23, с.322]. Ось чому, не випадково, підрозділи структури права, починаючи з норм, інститутів і закінчуючи галузями, в юридичній літературі однаково іменують елементами або частинами права (правові системи), не роблять при цьому якого-небудь розрізнення між ними.

Необхідно підкреслити, що співпадання, а у ряді відносин і тотожність частини елемента у праві, на наш погляд, є відносним. Такий стан у певній мірі обумовлюється взаємопроникненням одного в інше явища-частини і явища-елементи, оскільки кожна з цих категорій права утворюється з одних і тих же компонентів: частини - з елементів, а елементи - з частин. Так, правова норма, є відносно самостійною у праві одиницею - цілим, - складається, у свою чергу, з взаємозв'язаних частин: гіпотези, диспозиції, санкції, котрі одночасно є елементами структури норм регулятивної і охоронної підсистем права. З іншого боку, норми права - основні елементи права, з котрих формуються усі без винятку його

структурні підрозділи (інститути, субінститути, підгалузі тощо), як і саме право в цілому.

В такому ракурсі, природно важко встановити відмінність між частиною і елементом у праві, як компонентах цілісності. Щоб відповісти на поставлене питання, розглянемо у якості прикладу поняття «галузь права», так як мова йшла б про інші утворення структури права - норми, інститути тощо.

По-перше, як елемент галузь права - це така структурна частина права, одиниця його системи, котрій закономірно притаманні специфічний предмет, метод, механізм, принципи регулювання, охорони та захисту суспільних відносин, а також деякі інші (у даному відношенні неістотні) риси. У такому аспекті, тобто теоретично усі галузі права як елементи його системи - однакові і характеризуються одними й тими ж об'єктивними показниками.

По-друге, власне, як частина права - галузь - це той структурний компонент його системи, що і галузь-елемент, але тільки узята вже не безвідносно до її емпіричних ознак і властивостей, а конкретно, з характерними для галузі соціальним призначенням, правовим змістом і формою його виразу, регулятивним і охоронно-захисним механізмом, задачами і цілями. Словом, мова у даному разі йде про галузі права не взагалі, абстрактно, а цілком визначено, скажемо, про галузі цивільного, кримінального, трудового права, котрі емпірично розрізняються в реальній системі права (вони розрізняються і в системі законодавства).

Таким чином, для того, щоб та чи інша сукупність (частина) правових норм могла бути визнана у науці галуззю права, вона (ця сукупність норм) повинна мати усі необхідні об'єктивні ознаки елемента системи права. У відсутність хоча б однієї з таких ознак відповідна сукупність (частина) правових норм не може розглядатись у якості галузі права [24, с.71-79].

Треба також відмітити те, що при описі права як цілісної системи (моделі) категорія «елемент» у порівнянні з «частиною» відрізняється більшою поняттєвою універсальністю. На наш погляд, наприклад, принципи права можуть бути охарактеризовані тільки як елементи, котрі входять до всіх структурних підсистем права, і разом з тим займають в них особливе автономне місце, на відміну від норм вони мають іншу якісну навантаженість. До того у якості елементів у праві можна назвати не тільки те, що утворює його склад (цілісність як таку), але й риси, що характеризують природу і властивості права, його функції, цінність. Зокрема, - це притаманні праву елементи стабільності і динамізму, кодифікованості норм, абстрактності та казуїстичності об'єктивності тощо. Тобто поняття елемента виражає у праві різні як субстанційні (принципи, норми, системи норм тощо), так і атрибутивні (стани, ознаки, властивості, тенденції розвитку тощо) сторони його явища.

Той факт, що у праві не завжди складаючи його частини і елементи співпадають, обумовлюється нетотожністю співвідношення у ньому проблеми «частина - ціле», з одного боку, і «елемент - структура» - з іншого.

Специфіка елемента у праві полягає в тому, що він утворює діалектичну пару з категорією «структура», відбиваючою одночасно побудову (склад) права у якості

цілого, а також зв'язки і відносини між його компонентами - частинами і елементами.

Найбільші труднощі полягають у виділенні тієї чи іншої частини права (сукупності норм) у якості елемента його визначеної цілісності - галузі і системи права. В особливості проблемним є питання про галузі права - головні підрозділи структури, котрим передують інші. Менш складні у плані ступеню організації підсистеми - інститути, субінститути, підгалузі, норми, що є поряд з галузями відносно самостійні рівні єдиної структури права. Власне, ця обставина обумовлює наявність у праві декількох ієрархічно взаємопов'язаних структур, що дозволяє розглядати його як багаторівневе та поліструктурне соціальне утворення. Нагадаємо при цьому, що єдина структура права охоплює структуру його змісту і структуру форми даного змісту. У структурі, таким чином, закономірно знаходить вираз єдність діалектично протилежних сторін права, проявляючогося у реальній дійсності як діалектика елементів структури права (змісту) і елементів структури законодавства (форми).

Структура права як структура цілісної системи охоплює чотири рівня, ієрархічно взаємопов'язані підсистеми. Це:

- правової норми;
- інституту права;
- галузі права;
- системи права.

І хоч тут не вказані принципи права, але у даній структурі права вони, на наш погляд, займають особливе місце, виконуючи в праві роль активних центрів (поняття активного центру давно вже відоме філософії, ця ідея використовується і в правознавстві).

Дія принципів у праві і механізмі правового регулювання суспільних відносин має визначальне значення. Крім того, в системі принципів права віддзеркалюються основні параметри його цілісності, внутрішньої організації та композиції побудови. Але у структурі права принципи, як її елементи реально обособлюються лише на вищих після правових норм рівнях - інститутах, галузях, системі права, - у зв'язку з чим їх система у відомій мірі дає деяке певне уявлення про існуючу структуру права в цілому. Зокрема, в літературі вказано на: а) принципи інститутів; б) галузеві принципи в) міжгалузеві; г) принципи права як цілого (основні принципи) [25, с.10-12]. Останній вид принципів ще називають «загальні принципи» [26, с.216], або «загальноправові». У цілому, як видно, і системі принципів права притаманна та ж ієрархічність (відносини субординації), сітка зв'язків і залежностей (генетичних, функціональних тощо), котрі властиві будь-якій цілісності (системі), в тому числі і праву.

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що істотною рисою принципів права як особих елементів його структури є те, що вони виступають одним з найважливіших внутрішніх факторів розвитку права, формування у ньому нових структурних підрозділів. Так, в юридичній літературі давно вже звертається увага на випадки, коли за відсутності в праві необхідних конкретних норм або аналогічних їм норм, юридичне рішення правозастосовуючих органів (посадових

осіб) виноситься на підставі і у відповідності з принципами права. Крім зафіксованої у праві прогалини, це також свідчить про появу в його структурі нового інституту [27, с.20], а при наявності усіх інших передумов - можливий і початок становлення нової галузі права [28, с.71-79].

Треба відмітити, що специфіка ієрархічної природи структури права як структури соціальної цілісності полягає в тому, що кожний закономірно наступний її більш вищий рівень (підсистема) охоплює у якості своєї структурної частини (елемента) попередній рівень (підсистему) даної структури, котрий у взаємозв'язку з аналогічними по типу компонентами системи набуває риси і властивості, притаманні саме вищому рівню (підсистемі) ієрархії. Зокрема, норми права утворюють інститути (субінститути), із системи інститутів складається галузь права, а галузі формують систему права, котрою завершується його внутрішня диференціація та цілісність, що інституціоналізована в соціальній дійсності законодавством у якості основи організації та функціонування суспільного та державного життя, засобу регулювання, охорони, захисту суспільних відносин.

Взаємообумовленість і взаємозв'язок структурних рівнів (підсистем) права - об'єктивна риса природи права, структура котрого ускладнюється від рівня до рівня у залежності від міри того, як ускладнюється ступінь організації складаючих їх правових норм. Найбільш повно ця закономірність структури права проявляє себе на рівні його галузей, система котрих включає норми, інститути, правові принципи, об'єднуючі дані норми в інститути (принципи інститутів права), а інститути - в галузь права (принципи галузі права) і в результаті формуючі право як єдине соціальне і юридичне ціле.

Із усіх підрозділів структури права, мабуть тільки галузь є його конкретною функціональною одиницею як відповідний вид права, оскільки саме у галузях права фокусуються інтегративні та диференційні властивості, характерні праву у цілому, а також конститується уся багатоманітність існуючих між правовими нормами і принципами зв'язків, у тому числі взаємодія галузей як між собою, так і з іншими соціальними явищами.

У той же час, усі без винятку підсистеми структури права формуються з правових норм, котрі утворюють зміст (склад) даних підсистем, їх юридичні властивості, визначають особливості і характер цілісності, відповідність закономірностям суспільних відносин. При цьому структура самих норм права зостається унікальною і істотно відрізняється від структури усіх інших підсистем права. Її елементи: гіпотеза, диспозиція, санкція виражають об'єктивну побудову норм. Особливість у тому, що тільки у складі цих основних елементів правові норми входять до системи інститутів та галузей права. У цьому зв'язку важливо, на наш погляд, звернути увагу на наступні теоретичні аспекти.

Як вже було відмічено, первинним, вихідним компонентом права і його структурних частин є правові норми. Тому право і його підрозділи у соціальній реальності функціонують як системи норм, що як ми розуміємо, правильно відбиває у понятті права насамперед його кількісну сторону як цілого. Але це підкреслює тільки одну сторону цілісності у праві, а саме: ціле, тобто право, його галузі,

інститути, інші підрозділи є результат взаємозв'язку і взаємодії складаючих право вихідних елементів – правових норм і принципів.

Інша сторона повинна відбити закономірні зв'язок і взаємодію вже між цілим (правом) та його вихідними елементами (нормами), тобто те, що останні є «продуктом» першого (цілого). Інакше кажучи, тут мова йде про вплив права як цілого на його норми, про перетворення цих норм як вихідних елементів права у функціональні компоненти його структури.

Викладені положення щодо взаємозв'язків і взаємодії цілого та частина у праві обумовлюють необхідність по-новому розглянути питання про структуру правових норм, суть котрого полягає у розрізненні двох аспектів:

1) потенційної структури, у котрій знаходять вираз побудова норм як вихідних елементів в утворенні права, його істотні риси та цілісність і котра завжди обов'язково має гіпотезу, диспозицію і санкцію;

2) актуальної структури, притаманної нормам як елементам, виконуючим у цілісності певні реальні функції (зокрема, регулятивні, охоронні, захисну).

Актуальна структура правових норм - це існуюча у дійсності реальна їх структура у складі функціональних підсистем права, у котрих знаходить прояв вид і композиція його побудови, єдність та диференціація на відносно автономні підрозділи. Звідси випливає і та, властива нормам права закономірна двоелементна структура, виражена у відповідних нормативних приписах законодавства [29, с.44-46].

Разом з тим, треба відмітити, що правові норми як загальнообов'язкові моделі, масштаби поведінки є відповідні варіанти двох основних типів поведінки учасників правових відносин - 1) правомірного (можливого, належного); 2) неправомірного, тобто протиправного (забороненого). Із цього витікає, що норми котрі моделюють та закріплюють ці типи поведінки істотно відрізняються одні від інших і об'єктивно не можуть бути однаковими. Адже головною особливістю структури охоронних норм є наявність у них санкції, тоді як регулятивні норми в них потреби не мають, коли ними визначається варіант поведінки, котрий у суспільстві є об'єктивно необхідним та доцільним, тобто, коли така норма є істинною [30], або, інакше кажучи, вона - елемент «дійсного закону».

Насамкінець викладеного про структуру права, слід відмітити: мова йде про структуру складного соціального утворення, котре розвивається і є регулятивно-охоронною нормативною системою. Тому дана структура характеризує відносно інваріантний аспект права, те з чого воно складається, як таке існує і функціонує у реальній дійсності. Складність при цьому полягає не тільки у наявності в праві декількох ієрархічно взаємозв'язаних рівнів, нормативних підсистем, але і в тому, що притаманна праву структура у ньому «подвоюється», проявляючись у якості структура змісту права та структури форми даного змісту.

Останні, таким чином, - це взаємообумовлені відносно самостійні діалектично протилежні сторони однієї, тієї ж самої, єдиної структури права, вказуючої на єдність складаючих її компонентів - принципів, норм, інститутів, галузей - та зв'язки між ними. Це, у свою чергу, є передумовою специфічності співвідношення у структурі права об'єктивного і суб'єктивного. Детермінована і обумовлена у

кінцевому плані закономірностями суспільних відносин, структура права є об'єктивною його якістю, що особливо проявляє себе у діленні права на галузі, інститути, тобто окремі взаємопов'язані підрозділи, а також – структурі правових норм.

Але як елемент суб'єктивного фактору суспільного розвитку, право формується у науково обгрунтовану систему (ця система - "ядро" правової системи [31, с.27-31; 32, с.23-30]) з характерною для нього соціально-моральною та політичною єдністю, юридичною цілісністю при безпосереднім здійсненні правотворчої діяльності державою, при здійсненні кодифікаційної діяльності. Ось чому структура права, удосконалення нормативного складу і зв'язків між його елементами, обгрунтування необхідності розробки і прийняття нових правових норм, надання їм відповідної та належної форми виразу - те відносно невелике коло питань і задач, котрі постійно повинні знаходитись у центрі уваги юридичної науки, правотворчості, суб'єктів кодифікаційної діяльності, а саме - Української кодифікаційної комісії. Адже, як пише А.Козловський: "...норма права, інститут, галузь, підгалузь та система права як цілісне структурне утворення постають sui generis гносеологічними таксонами, одиницями пізнавальної динаміки і розвитку права" [33, с.51].

Список використаних джерел та література:

1. Рабінович П.М. Система права - об'єктивна основа систематизації законодавства (гносеологічний аспект) // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики. - К., 1999.2. Красавчиков О.А. Система права и система законодательства (Граждански - правовой аспект). // Правоведение. 1975. № 2.
2. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. М. 1973.
3. Аверьянов А.Н. Системное познание мира. Методологические проблемы. М. 1985.
4. Пархоменко Н.М. Договір у системі права України. Автореферат... канд. юрид. наук. К. 1998.
5. Халфина Р.О. Что есть право: понятие и определение. // Советское государство и право. 1984. №11.
6. Ющик О.І. Правова реформа як спосіб перетворення (реорганізації) інститутів держави. Автореферат... канд. юрид. наук. К. 1996.
7. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории). М. 1974.
8. Правотворчество в СССР. М. 1974.
9. Явич Л.С. Общая теория права. М., 1986.
10. Явич Л.С. Сущность права. Л. 1975.
11. Рабінович П.Н. Основи загальної теорії права та держави. К.
12. Юдин Э.Г. Методологическая природа системного подхода. // Системное исследование. М. 1973.
13. Садовский В.Н. Основание общей теории системы. М. 1974.
14. Короткова Г.П. Принципы целостности. Л. 1968.
15. Югай Г.А. Диалектика части и целого. Алма - Ата. 1965.
16. Ворончихин А.С. О понятиях «система», «элемент», «структура». Ижевск. 1974.
17. Афанасьев В.Г. Научное управление обществом. М. 1973.
18. Рабінович П.Н. Основи загальної теорії права та держави. К. 1994
19. Тихомиров Ю.А. Управленческое решение. М. 1972.
20. Мотовиловкер Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права. Воронеж. 1990. Степанов И.И. О соотношении понятий состава, части и элемента. // Научные доклады Высшей школы. Философские науки. 1971. №5
21. .Киримов Д.А. Философские проблемы права. М. 1972.
22. Поленина С.В. Комплексные правовые институты и становление новых отраслей права. // Правоведение. 1975. № 3.
23. Черданцев А.Ф. Системообразующие связи права. // Советское государство и право. 1974. № 8.

24. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. М. 1996.
25. Леушин В.И. Динамичность советского права и восполнение пробелов в законодательстве. Автореферат... канд. юрид. наук. Свердловск. 1971.
26. Поленина С.В. Комплексные правовые институты и становление новых отраслей права. // Правоведение. 1975. № 3.
27. Черданцев А.Ф. Специализация и структура норм права. // Правоведение. 1970. № 1.
28. Баранов В.М. Истинность норм советского права. Саратов. 1989.
29. Алексеев С.С. Право и правовая система.// Правоведение.-1980. № 1.
30. Тиунова Л.Б. Понятие правовой системы.// Правоведение.-1985. № 1.
31. Козловський А.В. Систематизація законодавства як гносеологічний процес.// Право України. 2000. № 2.

Погорелов Е.В. Право как система (общетеоретический аспект).

В статье исследуются общетеоретическая и общеметодологическая вопросы исследования проблемы системных характеристик и структурных особенностей права.

Ключевые слова: система права, структура права, структура объекта, отрасль права, подотрасль системы права.

Pogorelov E.V. Law as system (general theoretical aspect).

The general theoretical and general methodological questions of investigation of problem of systematic characteristics and structural peculiarity of law are considered in this article by author.

Key words: system of law, structure of law, structure of object, branch of law, underbranch of system of law.

Надійшла до редакції 11.06.2008 р.